

Р. В. Міхель,
аспірант, Університет Гумбольдта, Німеччина

ВПЛИВ ФЕДЕРАТИВНОЇ РЕСПУБЛІКИ НІМЕЧЧИНА НА ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

У статті описано витоки конкурентної політики в Західній Європі та розглянуто процес її становлення в Німеччині та Європейському Союзі. Показано вплив німецької фрайбурзької економічної школи на конкурентну політику ЄС. Проаналізовано основні спільні риси конкурентної політики ЄС та Німеччини.

The article describes the origin of the competition policy in West Europe and the process of its formation in Germany and the European Union. Germany and Freiburg economic school had an influence on the competition policy of the EU as the first one was the only country in European Community that had a developed competition law. This paper presents main common feature between German and European competition policy.

*Ключові слова: конкурентна політика ЄС, концентрація, соціально-ринкова економіка.
Key words: competition policy, concentration, social market economy.*

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

1956—1957-і роки характеризуються тим, що протягом цих двох років було не лише прийнято три основні антимонопольні закони: британський Процесуальний акт (Practices Act), німецький Закон "Про недопущення обмеження конкуренції" (Gesetz gegen Wettbewerbsbeschränkungen (GWH) та європейський Римський договір (Договір про заснування Європейської економічної спільноти (ЄЕС); далі — Римський договір 1957 року), — але й втілена в життя нова активна антимонопольна політика. З тих пір Європа пережила швидкі зміни антимонопольної політики на рівні Співтовариства, а також в державах-членах. У більшості національних законів були внесені зміни і Європейське Співтовариство прийняло велику кількість нормативних актів, щоб адаптувати статті 85—90 Римського договору для потреб антимонопольної юрисдикції.

На початковому етапі формування європейської політики конкуренції країни засновниці Співтовариства, за винятком Німеччини, не мали чітких норм, які регулювали б конкуренцію, в порівнянні з тими, що передбачені у Римському договорі 1957 року. Бельгія та Люксембург взагалі не мали законодавства, яке регулювало б конкуренцію, а голландці мали досить слабкий Закон про економічну конкуренцію, розроблений в 1956 році. В Італії монополії та обмежувальна практика регулювалися відповідно до Цивільного кодексу, у той час як у французькому праві було детальне, але дуже слабе регулювання обмежувальної ділової діяльності. Таким чином, Німеччина наприкінці 1950-х років була єдиною країною з жорстким режимом конкуренції і, відповідно, могла брати активну участь у формуванні конкурентної політики Європейського Співтовариства.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питання конкурентної політики досліджено в працях відомих західноєвропейських вчених-економістів та юристів, зокрема, таких як М. Гайденгейм, Д. Гільдебранд, Й. Екгоф, Г. Каман, А. МакГован, С. Мартін, В. Мошель, М. Розенталь, М. Ціні, Г Шнайдер та інші. Серед сучасних українських вчених конкурентну політику ЄС досліджують З. Борисенко, Г. Лозова, С. Мельник, Я. Яворський та інші.

Метою дослідження є аналіз впливу німецької конкурентної політики на формування конкурентної політики ЄС.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Правила конкуренції ЄС базуються на поглядах європейської школи, зокрема фрайбурзької школи. Європейська школа вбудована в концепцію соціальної ринкової економіки з акцентом на добробут споживачів.

З точки зору фрайбурзької школи, економічний порядок, заснований на конкуренції, — це єдиний шлях досягнення сталої економічної продуктивності та стабільності. Проте конкуренція не може виконувати свої інтеграційні функції, якщо вона знаходиться у невідповідній формі. Тобто представники фрайбурзької школи на чолі із Вальтером Ойкеном вважали, що ринкова форма досконалої конкуренції повинна бути відновлена і підтримуватися [10, с. 156].

Фрайбурзька школа мислителів поділяла концепцію раннього лібералізму щодо встановлення конкурентної економічної системи як необхідної умови для забезпечення процвітання вільного і справедливого суспільства. Вони були переконані, що таке суспільство може розвиватися тільки там, де ринок вбудований в конституційні рамки. Ці рамки необхідні для захисту конкуренції від спотворення, як засіб запобігання дегенерації конкурсного відбору, щоб переконатися, що переваги на ринку були справедливо розподілені в суспільстві і державне втручання в економіку зведено до мінімуму.

Модель досконалої конкуренції встановила основні стандарти для конкурентного права. Така модель вимагає, щоб закон запобігав створенню монопольної влади, скасовував існуючі монопольні структури, де це можливо, а де це неможливо — контролював поведінку монополій [8]. Заборона монополій була передусім спрямована на картелі та інші антиконкурентні угоди між учасниками ринку. Така концепція закону про конкуренцію звернула увагу на одну важливу проблему — приватні ринкові сили (private economic power). Широке поняття економічної влади є однією з особливостей як німецького, так і європейського конкурентного законодавства, що найбільше відрізняє їх від американсь-

ких аналогів антимонопольного законодавства [10, с. 157].

Ця принципово нова концепція була застосована у німецькій політиці порядку (Ordnungspolitik). Вважається, що ордоліберальна концепція конкурентного законодавства відіграла ключову роль в успіху соціальної ринкової економіки Німеччини, в еволюції німецької думки та у її ставленні до економіки і суспільства. Німецький ордолібералізм мав значний вплив на конкурентне право ЄС. Деякі положення конкурентного законодавства були включені до Маастрихтського договору 1992 року під німецьким тиском.

Доказом поширення ордоліберальних поглядів Німеччини в інститути та практику Європейської Спільноти є участь німецьких посадовців у процесі заснування ЄС. Насправді, ордоліберальний вплив був особливо прямим і очевидним в питанні конкурентного законодавства. Німеччина була єдиною країною у Європі, яка мала на той час конкурентне право, стала лідером у галузі розроблення конкурентного права Спільноти. Більша частина дискусії на тему конкурентної політики відбулася в Німеччині, яка також впливала на розробку правил конкуренції в Римському договорі і на роботу Комісії у перші роки її діяльності. Доказом цього є призначенням Ганаса фон дер Гробена першим комісаром з питань конкурентної політики Європейської Комісії. Ганас фон дер Гробен був одним із розробників так званої "Доповіді Спаака" — документа, на якому базувався Римський договір 1957 року. Таким чином, особливо в перші роки існування європейського конкурентного законодавства, ордоліберальна думка задала тон конкурентному законодавству спільноти.

Процес переговорів щодо погодження процедурного регулювання конкурентної політики був дуже складним. Коли процедурні правила були остаточно узгоджені в 1962 році, стало очевидно, що вони були складені таким чином, щоб контроль за політикою залишався в руках Європейської Комісії [6]. Таким чином, Комісія прагнула створити загальну, а не тільки скоординовану політику у сфері конкуренції, яка стала першою по-справжньому наднаціональною політикою. В результаті переговорів у 1962 році Рада міністрів прийняла регламент, відомий як "Регламент 17" [7]. Насправді, "Регламент 17" базувався на німецькій моделі повідомлень, оцінки та винятків, ефективному централізованому тиску та відокремленості національних органів влади [3, с. 19].

Вплив Німеччини на конкурентне законодавство ЄС спостерігається вже у перших статтях Розділу III "Політика конкуренції" Частини I "Про правила конкуренції" Римського договору 1957 року. Основною ідеєю статті 1 Закону "Про недопущення обмеження конкуренції" 1957 року та статті 85 Римського договору 1957 року (зараз стаття 81 Лісабонського договору 2009 року) є заборона всіх угод між суб'єктами господарювання, що можуть вплинути на торгівлю чи наслідком яких є запобігання, обмеження чи спотворення конкуренції на внутрішньому ринку.

В німецькому Законі "Про недопущення обмеження конкуренції" 1957 року було три групи винятків із загального правила. По-перше, деякі сектори економіки, повністю або частково звільнялися від підпорядкування закону, зокрема телекомунікації, які до недавнього часу знаходилися під виключним контролем Федерального поштового управління і до цих пір є предметом нагляду Федерального міністерства. Також сюди належать транспорт, сільськогосподарські виробничі кооперативи та їх договірні відносини з окремими фермерами, банківська справа та страхування, комунальні послуги та асоціації, що займаються адмініструванням патентних прав осіб. По-друге, окремі види картелів звільнялися самі по собі або могли бути звільнені від підпорядкування Закону указом Федерального картельного відомства. Таке звільнення мало місце тоді, коли діяльність картелів спрямовувалася на експорт, тобто

тих картелів, які не впливали на внутрішній ринок. Крім того, Федеральне картельне відомство могло дозволити діяльність картелів, які були створені з метою сприяння раціоналізації та спеціалізації між фірмами. Такі картелі могли бути дозволені, навіть якщо договір відносився і до цін, і до місць збуту, за умови, що раціоналізація служить громадським інтересам і угода не необґрунтовано обмежує конкуренцію [4, с. 46]. По-третє, у разі структурної кризи Федеральне картельне відомство могло дозволити створення картелю, якщо це необхідно для забезпечення систематичного зниження виробничих потужностей і якщо ця домовленість діє в інтересах суспільства (§4 Закону "Про недопущення обмеження конкуренції" 1957 року). Такий дозвіл видавався лише на обмежений проміжок часу і може бути продовжений при необхідності. Федеральне міністерство економіки могло дозволити діяльність картелю, якщо це визнано необхідним для подальшого загального добробуту (§8 Закону проти обмеження конкуренції 1957 року). Ця частина закону була застосована щодо обмеження телевізійної реклами сигарет і фармацевтичної продукції [4, с. 47].

Застосування статті 85(3) Римського договору 1957 року (зараз стаття 81(3) Лісабонського договору 2009 року) зазвичай називають "винятками", хоча саме слово не з'являється в договорі. Застосування винятків зі статті 81(1) вимагає прийняття швидкого рішення Комісією, яка є єдиним авторитетним органом з широкими повноваженнями відповідно до статті 9(1) Регламенту 17/62. Підприємства та об'єднання підприємств повинні повідомити про укладення договору і можуть подати заявку щодо звільнення від заборони, викладеної у статті 81(1) в силу положення статті 81(3). Такі звільнення від заборони називаються індивідуальними пільгами. Для того, щоб індивідуальні пільги ввійшли в силу, потрібне офіційне повідомлення про згоду Комісії та публічне повідомлення відповідно до статті 19 (3) Регламенту 17 [7], яке включає коментарі третіх осіб. На даний момент лише Комісія має право видавати окремі пільги на певний період часу. Таким чином, в окремих випадках Комісія дозволяє антиконкурентну поведінку, яка інакше була б забороненою [10, с. 38].

Помітний німецький вплив і у статті 82 Римського договору 1957 року (зараз стаття 86 Лісабонського договору 2009 року), яка забороняє зловживання домінуючим становищем [15]. Стаття 22 Закону "Про недопущення обмеження конкуренції" 1957 року регулює позиції домінуючих підприємств на ринку. Стаття 22 дає базові визначення та припущення, які стосуються домінування на ринку; забороняє надлишкове домінантне становище підприємств та їхню дискримінаційну практику. Проте варто наголосити, що існує суттєва відмінність між нормами національного законодавства та тими, що зазначені у статті 82 Римського договору 1957 року. Перші стосуються відносин між двома підприємствами та завданої шкоди одному з них, тоді як другі стосуються наслідків оскаржуваної поведінки на відповідному ринку, конкурентна структура якого неоправно послаблена самим існуванням домінуючого становища.

Значний вплив Німеччина мала і у регулюванні питання про злиття підприємств. Конкретні положення щодо злиття підприємств містилися ще у Договорі про заснування Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС) (стаття 66(1) до (6)), які регулювали питання контролю за концентраціями та домінуючим становищем. Застосування терміна "домінуюче становище", а не "монополізація" пояснюється впливом німецького конкурентного права на автора Договору ЄОВС Жана Моне [13, с. 13].

Договір про ЄЕС, на відміну від Договору ЄОВС, не містить положень щодо контролю за концентрацією. Перша пропозиція такого регулювання була представлена Раді в 1973 році, тоді як в Німеччині у тому ж 1973

році були додані положення до Закону "Про недопущення обмеження конкуренції" 1957 року, що стосувалися злиття підприємств та надання Федеральному картельному відомству повноважень щодо регулювання та контролю за злиттям підприємств. Це означає, що Німеччина була єдиною країною в Європі, яка мала значний досвід у застосуванні антимонопольного законодавства та контролю за злиттями підприємств, тоді як Регламент Ради ЄС про злиття підприємств (Регламент № 4064/89, далі Регламент про злиття) вступив в силу лише 21 вересня 1990 року [5].

Вплив Німеччини у сфері концентрації можна побачити у статті 9 Регламенту про злиття, яку ще називають "німецьким випадком". Згідно із зазначеною статтею Комісія може відправити на розгляд справу по злиттю підприємств, за певних обставин, компетентним органам держав-членів з метою застосування національної законодавства. Сенс статті 9 полягає в тому, щоб держава-член, стурбована концентрацією на ринку Співтовариства, мала можливість забезпечення ефективного конкуренту на своєму власному ринку, застосовуючи свій національний закон про конкуренцію [10, с. 83].

Внесення статті 9 до Регламенту про злиття можна пояснити Справою 14/68 "Уолт Вільгельм проти Федерального картельного відомства" [11], де Європейський Суд постановив, що національні органи можуть застосовувати своє внутрішнє антимонопольне законодавство та вживати заходи щодо припинення угод та узгоджених дій в обмеженні свободи торгівлі, навіть якщо такі угоди або практика, в даний час розглядаються Європейською Комісією. Таким чином, обмежувальні угоди або практика, що впливають на торгівлю між державами-членами, а також на конкуренцію на національних ринках, можуть бути предметом паралельного розгляду в Комісії ЄС, відповідно до статті 85(1) або статті 86 Маастрихтського договору 1992 року (Договору про утворення Європейського Союзу), та в національних відомствах, відповідно до застосовуваного національного антимонопольного законодавства. Проте Європейський Суд у справі 14/68 "Уолт Вільгельм проти Федерального картельного відомства" наголосив, що статті 85 та 86 Маастрихтського договору 1992 року мають пріоритет над антимонопольним законодавством держав-членів і, відповідно, застосування національного антимонопольного законодавства не повинно завдавати шкоди повному і рівноправному застосуванню законодавства Співтовариства [9, с. 156].

Таким чином з рішення Європейського Суду у справі 14/68 "Уолт Вільгельм проти Федерального картельного відомства" можна зробити наступні висновки: 1) Європейська Комісія та німецькі органи влади можуть паралельно вживати заходи щодо порушень статті 85 або 86 Маастрихтського договору 1992 року і Закону "Про недопущення обмеження конкуренції". Перед застосуванням санкцій обидва органи влади повинні брати до уваги санкції, які вже були застосовані у попередніх процедурах; 2) у випадку, якщо Європейська Комісія вирішила не втручатися, німецькі органи влади мають повне право застосовувати власне антимонопольне законодавство; 3) у випадку, якщо німецькі органи влади вирішили або втручатися, або не втручатися, Європейська Комісія не має причетності до рішення німецьких органів влади; 4) нарешті, якщо Комісія надала окремий індивідуальний дозвіл відповідно до статті 85(3) Маастрихтського договору 1992 року, втручання німецьких органів влади може бути заборонене, оскільки воно поставить під загрозу повне і рівноправне застосування законодавства Співтовариства [9, с. 157].

Регламент про злиття відноситься тільки до концентрації у "масштабах ЄС". Концепція функції виміру Спільноти є інструментом, який дозволяє Комісії протистояти концентрації, яка, з її точки зору, має знач-

ний розмір і впливає на конкуренцію на спільному ринку.

Тест на "масштаби Спільноти" визначається у статті 1(2) і (3) Регламенту про злиття [5]. Параграф 2 описує, що концентрація має вимір спільноти тоді, коли: а) об'єднаний річний світовий товарообіг усіх підприємств-учасників перевищує 5 млрд, а в разі придбання частини бізнесу, враховується лише оборот придбаної частини бізнесу (спеціальні правила, що застосовуються до банків); б) сукупний річний товарообіг принаймні двох із зацікавлених підприємств становить більше 250 млн євро; с) кожна із сторін не забезпечує більше двох третин свого сукупного обороту в цілому по Співтовариству в одній і тій же державі-члені.

Регламентом Ради ЄС 1310/97, який вносив зміни до Регламенту про злиття, було введено альтернативне правило, яке фактично знизило зазначені вище граничні рівні та розширило сферу застосування Регламенту. Згідно з цим правилом, об'єднаний річний світовий товарообіг усіх підприємств-учасників має перевищувати 2,5 мільярдів євро, а також у кожній з як мінімум трьох країн-членів сукупний річний товарообіг, що реалізується усіма підприємствами-учасниками, повинен бути більшим 100 мільйонів євро, при виконанні двох наступних умов:

— у кожній з цих трьох країн сукупний товарообіг, що реалізується як мінімум двома відповідними підприємствами, має перевищувати 25 мільйонів євро;

— сукупний товарообіг у межах Співтовариства, що реалізується кожним із як мінімум двох підприємств-учасників, має перевищувати 100 мільйонів євро [1, с. 115].

У 2004 році Європейська Комісія переглянула питання регулювання злиття і затвердила Регламент № 139/2004 про контроль за концентрацією між підприємствами, у якому тест на домінування був замінений тестом "на суттєве обмеження ефективної конкуренції".

Прийняття нового тесту на суттєве обмеження ефективної конкуренції передували серйозні дебати в Європейській Комісії. Німеччина, Італія та Нідерланди відстоювали позицію на користь поточного тесту на домінування, тоді як Великобританія, Ірландія і Швеція воліли перейти до тесту на істотне зменшення конкуренції. Данія та Португалія підтримали пропозицію Комісії, в той час як Франція та Іспанія запропонували компромісний тест на основі своїх внутрішніх тестів. Нарешті, франко-іспанський компроміс переважив, хоча і був доповнений в останній момент Німеччиною. Німецьке доповнення полягало в тому, що новий тест буде служити ефективною оцінкою беззмовних олігополій (non-collusive oligopoly). Тест при оцінці концентрації враховує наступні фактори: ринкову позицію підприємств та їх економічну і фінансову владу, альтернативи, доступні для постачальників і користувачів, їх доступ до поставок або ринків, будь-які юридичні або інші бар'єри для входу, тенденції попиту та пропозиції на відповідних ринках товарів і послуг, інтереси проміжних і кінцевих споживачів, а також розвиток технічного та економічного прогресу, за умови, що це іде на користь споживачам і не створює перешкоду для конкуренції [13, с. 45—46].

Основна відмінність між тестом "на суттєве обмеження ефективної конкуренції" та тестом на домінування полягає у структурному та формальному підходах, згідно з якими застосовується тест на домінування. Тест на суттєве обмеження ефективної конкуренції виявляє зміни на ринку, що викликають злиття, а не просто передбачує ринкові умови після злиття підприємств. У тесті на домінування функціонування ринку відіграє важливу роль у визначенні негативного впливу на конкуренцію, тоді як у тесті на суттєве обмеження ефективної конкуренції основна увага приділяється впливу злиття на існуючі конкурентні обмеження [13, с. 43].

Схожою є і процедура розгляду справ злиття під-

приємств Федеральним картельним відомством та Європейською комісією:

— перед підписанням угоди про злиття підприємств, підприємства повинні повідомити відповідні органи про дану угоду (в Німеччині це Федеральне картельне відомство, у ЄС — Єврокомісія);

— рішення компетентних органів можуть бути оскаржені в судовому порядку;

— повідомлення про злиття підприємств має бути здійснене у випадку, якщо світовий товарообіг усіх підприємств-учасників перевищує певну суму (для Німеччини, станом на 1973 рік, — 500 мільйонів німецьких марок, для ЄС, станом на 1990 рік, — 5 млн еко);

— встановлення термінів перегляду справ про злиття підприємств (хоча самі часові рамки значно відрізняються);

— відповідні органи повинні зробити офіційне повідомлення про завершення розгляду справи та опублікувати рішення у спеціальному виданні.

Німеччина була також одним із ініціаторів створення Європейського картельного відомства на основі моделі Федерального картельного відомства Німеччини. Створення такого відомства мало на меті перенесення повноважень у сфері конкурентної політики від Європейської Комісії до незалежного відомства. Таке відомство було б незалежним як від національного контролю, так і від контролю Комісії. Проте така пропозиція не була підтримана країнами-членами ЄС, а ідея створення такого відомства і надалі знаходиться на етапі обговорення [3, с. 221—222].

ВИСНОВКИ

Таким чином, в початкові роки становлення конкурентної політики Європейського Союзу вплив Німеччини був досить значним, оскільки ця країна мала вже добре розвинуте конкурентне законодавство у 1960-х роках, тоді як інші країни лише починали розвиватися у галузі конкурентної політики.

Європейська конкурентна політика поступово розширювалася і поглиблювалася у всі сфери політичного та економічного життя спільноти. З самого початку конкурентна політика була спрямована на поширення свого впливу на нові галузі промисловості з наголосом на обмежувальну практику в 1960-х роках, монополістичну політику в 1970-х роках, а також державну допомогу та контроль за злиттям підприємств в 1980-х і 1990-х роках. Інституційний зміст, влада та самостійність, дана IV Генеральному директорату Регламентом 17, підтверджена сфера дискретності Комісії, активність окремих уповноважених, а також проконкурентний напрям діяльності IV Генерального директорату разом сформували конкурентну політику 1990-х років. Разом з тим, значну роль у політиці співтовариства почала відігравати європеїзація та гармонізація законодавства країн-членів з законодавством ЄС.

Зараз спостерігається зворотній процес впливу конкурентної політики ЄС на конкурентну політику Німеччини. Так, наприклад, Закон "Про недопущення обмеження конкуренції" доповнювався сім разів з часу його прийняття у 1957 році. Останні зміни були внесені у 2005 році і стосувалися вони гармонізації конкурентного законодавства Німеччини з конкурентним законодавством ЄС [2]. Таким чином, в Закон "Про недопущення обмеження конкуренції" були внесені зміни щодо застосування статті 81 та 82 Маастрихтського договору 1992 року [12]. Регламент Європейської Комісії 1/2003 зазначає, що стаття 81 Маастрихтського договору 1992 року має перевагу над національним конкурентним законодавством у тих випадках, де можна застосувати законодавство Спільноти. Із Закону "Про недопущення обмеження конкуренції" в редакції 2005 року були також вилучені статті про винятки щодо створення картелів та замінені положеннями статті 81(3) Маастрихтського договору 1992 року [14]. Проте таке внесення

змін у конкурентне законодавство ЄС не дає гарантії, що правила ЄС в галузі конкуренції будуть застосовуватися до регіональних чи місцевих справ всередині країни.

Проте, вплив Німеччини на Європу і далі залишається значним. Німеччина є однією з найбільш впливових країн Європейського Союзу. Її вплив поширюється не лише на конкурентну політику ЄС, але й на політику співтовариства загалом. Німецька модель соціально-ринкової економіки була перейнята багатьма країнами, зокрема держави-члени Європейського Союзу взяли на себе зобов'язання прагнути до "конкурентної соціальної ринкової економіки" у Лісабонському договорі 2009 року.

Література:

1. Скородамалья В., Саніахметова Н.О., Мельник С.Б. Конкурентне право ЄС: навчальний посібник. — Київ: ІМБ КНУ ім. Тараса Шевченка, 2004. — 231 с.
2. Act against Restraints of Competition in the version published on 15 July 2005. — Saarbrücken: Juris GmbH, 2011. — 53 p.
3. Cini M., McGowan L. Competition policy in the European Union. — 1. publ. — Basingstoke: Macmillan, 1998. — 250 p.
4. Competition policies in Europe / ed. by Stephen Martin. — Amsterdam: Elsevier, 1998. — 432 p.
5. Council Regulation (EEC) No 4064/89 of 21 December 1989 on the control of concentrations between undertakings. — Available from: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31989R4064:EN:HTML>
6. Davison Leigh M., Johnson D. EC Competition Policy: Is the Role of the Substantial Part of the Common Market in Determining Jurisdictional Subsidiarity Redundant? // Liverpool Law Review. — Vol. 31. — 2010. — P. 273—288.
7. EEC Council: Regulation No 17: First Regulation implementing Articles 85 and 86 of the Treaty. — Available from: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31962R0017:EN:HTML>
8. Eyre S., Lodge M. National tunes and a European melody? Competition law reform in the UK and Germany // Journal of European Public Policy. — 2000. — No 7:1. — P. 63—79.
9. Heidenhain M., Schneider H. German antitrust law: an introduction to the German antitrust law with German text and synoptic English translation of the Act against Restraints of Competition. — 4. rev. and enlarged ed. — Frankfurt am Main: Knapp, 1991 (1991). — 416 p.
10. Hildebrand D. The role of economic analysis in the EC competition rules. — 2. ed. — The Hague: Kluwer Law Internat., 2002. — 472 p.
11. Judgment of the Court of 13 February 1969. — Walt Wilhelm and others v Bundeskartellamt. — Reference for a preliminary ruling: Kammergericht Berlin — Germany. — Case 14-68. — Available from: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61968CJ0014:EN:HTML>
12. Klees A.M. Breaking the Habits: The German Competition Law after the 7th Amendment to the Act against Restraints of Competition (GWB) // German Law Journal. — 2000. — No 4. — Vol. 7 — P. 399—420.
13. Kokkoris I. Merger control in Europe: the gap in the ECMR and national merger legislations. — London: Routledge, 2011. — 293 p.
14. Muller U. Private antitrust damages actions in the US, Germany and at the European Community level: Americanisation or Europeanisation of antitrust laws and their extraterritorial enforcement under recent reform initiatives. — Hamburg: Kovac, 2010. — 388 p.
15. The Treaty of Rome. — Available from: http://ec.europa.eu/economy_finance/emu_history/documents/treaties/rometreaty2.pdf

Стаття надійшла до редакції 16.02.2012 р.